

TILSHUNOSLIK VA ADABIYOTSHUNOSLIKNING NAZARIY MUAMMOLARI: SINONIMLAR VA ANTONIMLAR USLUBIYATI

Yuldasheva Nozima Solijonovna

NamDU 1-kurs magistri

ANNOTATSIYA

Maqolada sinonim va antonimlarga xos uslubiy xususiyatlar yoritilgan

Kalit soʻzlar: soʻz, sinonim, antonim, maʼno, uslub, xususiyat.

АННОТАЦИЯ

В статье описаны методические особенности, характерные для синонимов и антонимов.

Ключевые слова: слово, синоним, антоним, значение, стиль, характеристика

ABSTRACT

The article describes the methodological features specific to synonyms and antonyms.

Keywords: word, synonym, antonym, meaning, style, feature.

Til jamiyat uchun xizmat qiladi, jamiyat aʼzolari muloqotini taʼminlaydi. Sinonimlar va antonimlar muloqot jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Sinonimlar maʼnosi bir-biriga yaqin soʻzlar boʻlib, oʻzaro nozik ottenka bilan farqlanib turadi. Shuning uchun ham ayrim hollarda ularning biri oʻrnida ikkinchisini qoʻllash maʼnoga kuchli taʼsir etmaydi, ammo ayrim hollarda bunday almashtirish mumkin emas. Masalan, boshiga urdi-kallasiga urdi, deyish mumkin boʻlgani holda «boshim osmonga yetdi» ni «kallam osmonga yetdi» deb qoʻllab boʻlmaydi.

Bir qator sinonimlar oʻrtasidagi farq sezilmas holga kelib qolganki, buni aniqlash, tushunish va tasavvur etish hamisha mumkin boʻla bermaydi¹

Masalan, **isqirt, irkit, isliqi, iqna; majol, mador, hol; boʻron, dovul; ishq, sevgi, muhabbat; asal, bol; totli, mazali** kabilarning nozik maʼno ottenkalarini izohlash kimlar uchundir qiyin.

Sinonimlar nutqni ravon qiladi, voqea-hodisalarni nozik nuqtalarigacha aniq va mufassal ifodalash imkonini beradi, shuning uchun ham sinonimlar va ulardan toʻgʻri,

---

¹ Qarang: Xolmonova Z.T. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent, 2019, 5-bet

o‘z o‘rnida foydalanish stilistikaning bosh masalasidir. Stilist sinonimlar o‘rtasidagi ottenkani aniq ochib berishga intilishi lozim.

Sinonimik qatorni tashkil etuvchi so‘zlar ma‘nosi va qo‘llanishiga ko‘ra o‘zaro farq qilishi mumkin. Masalan, **oraz, chehra, jamol, sabo, tabassum, dudoq, kokil** kabi so‘zlar, asosan, poetik (badiiy) nutqqa xosligi bilan; **xasta, betob** kabilar eskirganligi va jonli nutqda, **bemor** so‘zi badiiy nutqda ko‘p ishlatishi bilan ajralib turadi.

Sinonim so‘zlarning bir guruhi salbiy yoki ijobiy munosabat bildiradi: ular jonli so‘zlashuv va badiiy uslubda munosabat ifodalashga xizmat qiladi: **chehra, jamol** so‘zlari ijobiy; **aft, bashara** so‘zlari salbiy munosabat ifodalaydi, **diydor** so‘zi esa qanday so‘z bilan birikishiga ko‘ra ham ijobiy (diydoriga to‘ymoq) ham salbiy (diydoring qursin) munosabat ifodalashi mumkin.

Sinonimlar quyidagi xususiyatlarga ega:

a) so‘zlovchining shaxs, predmet va voqelikka munosabatini qo‘shimcha izohsiz aks ettiradi;

b) nutqni ravon, jozibali, ta‘sirchan qiladi;

v) voqelikning nafis nuqtalarigacha (nozik ottenkalar) ifodalashda asosiy vosita hisoblanadi;

g) gap ichida o‘rinsiz takrorga chek qo‘yadi (aks ettiradi, tasvirlaydi, bayon qiladi, ifodalaydi kabi);

d) juftlashib kelganda ma‘noni kuchaytiradi, umumlashtiradi;

ye) biri ikkinchisiga aniqlovchi bo‘lib kelib, fikrni obrazli ifodalaydi: Saida damodam iljayib kulayotibdi, (A.Q.);

yo) birini ikkinchisiga zid qo‘yish orqali vaziyatni yumshatishga intilishni ko‘rsatadi: Bunisi oq mum . . . shimisa ham bo‘ladi, chaynasa ham bo‘ladi. (A.Q.);

Ba‘zan esa bunday zid qo‘yish orqali ma‘no kuchaytiriladi: Yig‘latti meni demaki, siqtatti meni. (N.);

j) ikki sintaktik butunlik tarkibida qo‘llanib, biri ikkinchisining ma‘nosini xarakterlaydi, aniqlaydi, ajratadi: ... yana kuldi, yosh boladay o‘zini tutolmay qiqirlar edi. (A.Q.)

Alisher Navoiy «Muhokamatul-lug‘atayn» asarida sinonimlar, ularning qo‘llanishi va ma‘nodagi farqlarini o‘z vaqtida juda keng va aniq bayon qilib berganki, bu zamonlar osha ham o‘z qiymatini yo‘qotmay kelmoqda.

Antonimlar (gr. anti-qarshi va onuma-nom) qarama - qarshi ma‘noli so‘zlar bo‘lib, biri ikkinchisini inkor etadi, lekin bu inkor yangi tushuncha bilan bog‘liq bo‘ladi. Bu tushuncha esa voqea-hodisalarda tabiiy manfiy va musbat tomonlarning mavjudligini hamda ularning o‘zaro nisbiy aloqadorligini aks ettiradi. Masalan: katta

borligi uchun kichik bor, keng borligi uchun tor bor, kecha borligi uchun kunduz bor, yaxshi borligi uchun yomon bor, demak, antonim qarama-qarshi ikki qutbdir.

Antonimdagi inkor umuman inkor etish emas, biror narsa-hodisaning qarshi tomoni (ikki argumentdan biri) ni tasdiqlash orqali inkor etishdir. Masalan: «**uzun**» soʻzining inkori «**kalta**» («qisqa»)dir. Lekin bu antonimlik inkordir. Uni «uzun emas» deb inkor etish ham mumkin, lekin bunda «uzun»lik inkor etilsa ham, «kalta»lik tasdiqlanmaydi. Shu sababli «uzun» va «uzun emas» antonim boʻla olmaydi.

Antonim tushunchasi antonim soʻzlarining birga (juft) kelishi yoki bir gap tarkibida qoʻllanishi bilan bogʻliq. Ayrim gap tarkibida qoʻllangan antonim fikr ifodasidagi zarur soʻz sifatida xizmat qiladi, xolos. Masalan, Uzoq yoʻl bosib keldi, gapida antonim yoʻq, uzoq soʻzi shu gapda tasvir uchun zarur boʻlgan xolos.

Matniy antonimlar deb yuritiluvchi hodisalar mohiyat eʼtibori bilan antonim emas, masalan, iliq qarash qildi - yov qarash qildi kabilarda antonimik munosabat aks etsa ham, bu yerda hech qanday antonim yoʻq. Demak, leksik jihatdan soʻzlar ayrim olinganda bir-birini tasdiq yoʻli bilan inkor etsagina antonim boʻla oladi.

Antonimlar fikrni loʻnda, aniq va taʼsirli ifodalashda, badiiy tasvirda turli usullarni qoʻllashda muhim uslubiy vositadir. Ular soʻzlashuv, badiiy va publitsistik uslubda keng qoʻllanadi, rasmiy–ish va ilmiy uslubda esa kam ishlatiladi.

Antonimlarning uslubiy xususiyatlari quyidagicha:

a) narsa-hodisalarni umumlashtiradi, jamlaydi (juft holda), bu juftlik ifodalagan mazmun-tushunchani boshqa soʻz, ibora, gap bilan berish mutlaqo mumkin emas. Majlisga **katta-yu kichik** toʻplandi. Mana shu umumlashtirish orqali fikr kuchli, taʼsirli va obrazli ifodalanadi;

b) antonimik juftlikdan foydalanib, birining maʼnosi kuchaytiriladi, alohida taʼkidlanadi, tinglovchiga taʼsir etiladi. Kuchaytirish koʻpincha keyingisiga nisbatan boʻladi: **yuraging yumshoq, irodang qattiq**;

v) real voqelikni tasviriy ifodalashga xizmat qiladi: Saida goh boshqalardan **oldin**, goh boshqalardan **keyin** boychechak aytar edi. (A.Q.) **Tashqarisi** boshqa-yu, **ichi** boshqa (A.Q.) – kontrast, antiteza hodisasi; «Sevimli yozuvchimiz Oybek antonimlarning bu xususiyatidan juda ustalik bilan foydalangan».²

g) maʼnoni boʻrttiradi, vaziyatning oxirgi chegara-imkoniyat darajasida ekanini koʻrsatadi: Qalandarov kechani **kecha**, kunduzni **kunduz** demay, oʻz ishiga juda qattiq yopishdi. (A.Q.)

² Samadov Q., Oybekning «Bolalik» asari va uning tili haqida. OʻTA, – Toshkent, 1964, 6, 34-bet

Nutqda sinonimlar va antonimlardan o‘ylab va o‘rinli foydalanish zarur, aks holda fikriy xiralik, chalkashlik kelib chiqadi. Agar sinonimlar va antonimlar nutqda o‘rinli foydalanilsa, nutqiy ta’sirchanlikka erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Mamatov A. E. Tilning eng muhim 100 ta funksiyasi. – Toshkent: Bayoz, 2014, 5-bet.
2. Xolmonova Z. Tilshunoshlik nazariyasi. – Toshkent, 2019. 3-bet
3. Shomaqsudov A. va boshqalar. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: o‘qituvchi, 1983, 115-bet.
4. Enazarov T. Nutq madaniyati. – Toshkent, 2017. 41-bet.